

97574

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

II. DİN ŞÛRASI
TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ
(23 - 27 KASIM 1998)
(II)

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	97574
Tas. No:	297.004 DİN. Ş

ANKARA-2003

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 584
İlmi Eserler / 93

Tashih

Abdil AKTAŞ
Mustafa KAYA
Yusuf APAYDIN
Ali Osman PARLAK

Dizgi

Mehmet KARADAŞ
Hasan EKİNCİ
Hüseyin DİL

Grafik

Recep KAYA

Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat. Tic. İşl.
Tel: (0.312) 354 91 24

2003-06-Y-0003-584
ISBN: Tk.No: 975-19-3325-0
ISBN: 975-19-3327-7

© *Diyanet İşleri Başkanlığı*

Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı
Derleme ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 73 06 - 295 72 75

MÜSLÜMAN-HİRİSTİYAN DİYALOĞUNUN GELECEĞİ

“Müslüman ve Hıristiyanlar kendi Kutsal Kitaplarında ve geleneklerinde birbirleri aleyhine pek çok şeyler bulabilirler fakat bu diyaloga değil ancak polemige yol açar.”

William Montgomery, WATT

Dr. Mahmut AYDIN

Dinler arası diyalog farklı dinlere veya inançlara mensup insanların bir araya gelerek kendi görüşlerini doğru olarak ifade etmek ve bunu yaparken de muhatabını saygılı bir şekilde dinlemenin yollarını arayan bir karşılıklı konuşmadır. Bu tarz bir konuşma günümüz çağdaş dünyasında büyük dünya dinlerinin mensupları arasında sürekli teşvik edilen bir olgu halini almış ve hatta son zamanlarda mutlak bir gereklilik haline dahi gelmiştir. Çünkü dinî çoğulculuk ve bu çoğulculuğun gereklerini yerine getirme büyük dünya dinlerinin mensuplarınca hem pratikte hem de entelektüel alanda tecrübe edilen bir olgu olmuştur. “Bu nokta da aklımıza şu soru gelebilir. Geçmişte de dinî çoğulculuk vardı. Peki o zaman niçin bu büyük dünya dinlerinin mensupları diyalogu esas alan ilişkiler geliştirmemişler de birbirleriyle çatışma halinde yaşamışlardır? Şüphesiz ki dinî çoğulculuk tarihin her anında var olan ve olmaya da devam edecek olan bir olgudur. Fakat geçmişteki dini çoğulculuk çağımız modern dünyasından çok daha farklı olan ve daha çok büyük dünya dinlerinin kuruluş evrelerinde onlara muhalif olarak tecrübe edilen bir yapı arz etmekteydi. Günümüz çağdaş dünyasında ise biz biliyoruz ki, katı ve saldırgan bir misyonerlik ve davet stratejileriyle bir dinin mensuplarını o dinden döndürerek o dini düşüncüyü bertaraf etme çabaları artık ortadan kalkmaya başlamıştır. Çünkü bir dinin diğer dinler üzerinde ki onları hakimiyeti altına alıcı idaresi artık geçerliliğini yitirmiştir. Bunun yerine dünyamızın her tarafında farklı din mensuplarının barış içerisinde beraber yaşamaya, karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde birbirleriyle diyalog kurma gayreti içerisinde olmaları gerektiği kanaati yayılmaya başlamıştır. Zira, dünyamız farklı din mensuplarının birbirleriyle kolayca ilişki kurabilecekleri “küresel bir köy” halini almıştır. Bu durum Hıristiyan din adamı ve teoloğu Alan Race’in de ifade ettiği gibi inançları kültürel ve coğrafi olarak belirli sınırlara hasreden geleneksel tasavvurları ortadan kaldırmıştır.”⁽¹⁾

Bütün bunlara paralel olarak günümüz dünyasında işte, komşulukta ve diğer alanlarda farklı din ve kültür mensuplarının birbirleriyle kişisel ilişkileri artan bir şekilde yaygınlık kazanmaktadır. Yine istatistikler bize göstermektedir ki büyük bir oranda biz men-

1. Alan Race, *Christians and Religious Pluralism; Patterns in the Christian Theology of Religions* (London: SCM Press, 1983), ss. 1-2.

subu olduğumuz dinimizi seçmiyor, bilakis onu doğuştan alıyoruz. Diğer bir deyişle bizim hangi dinin mensubu olacağımız kendi irademize değil, nerede ve ne zaman doğduğumuza bağlıdır. Mesela, iddia edilebilir ki müslüman bir ülkede dindar bir anne-babadan doğan bir kişi muhtemelen Müslüman olacaktır ve Allah'la da İslâm dini vasıtasıyla ilişkili olacaktır. Yine şayet o kişi Hıristiyan bir ülkede Hıristiyan bir anne-babadan dünyaya gelirse muhtemelen Hıristiyan olacak ve Allah'la Hıristiyan dini vasıtasıyla ilişkili olacaktır.⁽²⁾

Bütün bu saydığımız gerekçelerden dolayı büyük dünya dinlerinin mensuplarının arasında giderek artan bir şekilde karşılıklı anlayış ve saygıya dayanan arkadaşlıkların ve dostlukların kurulduğunu müşahade etmekteyiz. Şüphe yok ki bu gelişme dünyamızı barış ve huzurun hakim olduğu bir yaşam yeri yapma yolunda önemli bir katkı olarak görülebilir. Nitekim bu şekilde bir beklenti çağımızın ünlü Katolik teologu Hans Küng tarafından şu şekilde formüle edilerek sloganlaştırılmıştır.

Dinlerarası barış olmaksızın milletlerarası barıştan söz edilemez.

Dinlerarası diyalog tesis edilmedikçe dinlerarası barıştan bahsedilemez.

Dinlerin teolojik temelleri araştırılmaksızın dinlerarası diyalogdan söz edilemez.⁽³⁾

Çağımız modern dünyasında farklı din mensuplarının birbirleriyle ilişkilerini diyalog üzerine bina etmeleri gerektiğini kısaca ifade ettikten sonra, sözü tebliğimin asıl konusu olan Müslüman-Hıristiyan diyaloguna getirmek istiyorum. *Müslüman-Hıristiyan ilişkileri İslâm dininin Hz. Muhammed tarafından tebliğiyle başlamıştır.*” Zira, kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim zaman zaman İslâm ve Hıristiyanlık tarafından paylaşılan ilâhî hakikatleri tasdik eden⁽⁴⁾. Zaman zaman bu iki din mensuplarını “ortak bir kelimedede” birleşmeye çağıran⁽⁵⁾, zaman zaman da bu iki din mensuplarının inanç konusunda ki açık farklılıklarına işaret eden⁽⁶⁾ bir dizi ayet ihtiva etmektedir. Kur'an'ın bu diyalog çağrısına uygun olarak Hz. Peygamberin de Medine'deki mescidinde misafir olarak kalan Nejranlı Hıristiyan din adamlarına kendi inançlarına göre ibadet etmelerine izin vermiş ve onlarla karşılıklı anlayış ve saygıya dayalı olarak müzakereler yapmıştır.⁽⁷⁾ Fakat İslâm'ın Hıristiyan olan bölgelerde yayılması sonucunda ortaya çıkan siyasal ve sosyal şartların etkisiyle diyalog yerini haçlı seferlerinde, İstanbul'uh fethinde ve İspanya'nın yeniden Hıristiyanların eline geçmesi olaylarında da görüldüğü üzere kin, nefret ve çatışmaya bırakmıştır. Çünkü her iki dinin de evrensel arzu ve istekleri olup bu isteklere yönelik evrensel mesajlar sunan teolojileri söz konusu idi. Yine *teslis*, Allah'ın Hz. İsa'da tecessüm etmesi, İsa'nın çarmıha gerilme hadisesi, ve İsa'nın Hz. Muhammed'in geleceğini haber vermesi gibi inanç konularında da her iki din arasında çatışmalar vardı.⁽⁸⁾ Ne yazık ki si-

2. Bkz. John Hick, “Is There Only One Way to God”, *Theology*, 1980, ss. 4-7.

3. Hans Küng, *Global Responsibility: In Search of a New World Ethic* (London: SCM Press, 1991), s. 105.

4. Bkz. Kur'an 2: 62, 136; 3: 45; 5:82;29:46; 57:27; 61:14.

5. Bkz. Kur'an 3: 64.

6. Bkz. 4: 156-158, 171; 5:76, 116.

7. Bkz. Ahmed Von Denffer, *Some Reflections on Dialogue between Christians and Muslims* (Leicester: The Islamic Foundation, 1980).

8. Bkz. S. Gharb, “Islam and Christianity: from opposition to dialogue” *Islamochristiana*, 13(1987), ss. 99-111.

yasal, sosyal ve inanç alanlarında ki, bu çatışmalar bu iki büyük dininin zamanla gelişen teolojilerine girerek husumet ve düşmanlığın daha da artmasına sebebiyet vermiştir.

Mesela M.S. II. yüzyılda Kilise Babalarından Ignatius, Irenaeus, Clement of Alexandria ve Origen tarafından ortaya konan ve sadece Hıristiyan inancını benimsedikten sonra ondan dönenlere uygulanan “*Kilise dışında kurtuluş yoktur*” ifadesi Augustine tarafından alanı genişletilerek sadece Hıristiyan inancından dönenlere değil Katolik Kilisesine mensup olmayan herkese uygulanmaya başlanmıştır.⁽⁹⁾ Bu katı ve dışlayıcı tutum 1962-1965 tarihleri arasında yapılmış olan İkinci Vatikan Konsiline kadar Katolik Kilisesi'nin yayınlamış olduğu resmî dökümanlarda ve papaların yayınladıkları mektuplarda ifadesini bulmuştur.⁽¹⁰⁾

Katolik kilisesinin bu katı tutumuna paralel olarak Katolik olmayan kiliseler de yayınladıkları deklarasyonlarda Hıristiyanlık dışında kurtuluşun olmadığını belirterek Hıristiyan olmayanları kurtuluşa eremeyeceklerini iddia etmişlerdir ve hâlâ daha da etmektedirler.⁽¹¹⁾

Katolik ve Protestan kiliselerin bu katı ve dışlayıcı tutumunu bazı Müslümanlar da sürdürmüşlerdir. Bu Müslümanlar, Kur'an'ın kendisinden ziyade tarihsel süreç içerisinde gelişen geleneği esas alarak Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği öğretiyi aynıyla takip etmeyen bir kimsenin kurtuluşa eremeyeceğini ve dolayısıyla da cennete giremeyeceğini ifade etmişler, böylece Kur'an'ın sunduğu geniş ve kapsayıcı öğretiyi daraltmışlardır.⁽¹²⁾

1960'lı yıllara gelindiğinde ise hızlı gelişen ulaşım ve iletişim imkânları, ekonomik ve sosyal şartlar nedeniyle insanların doğudan batıya doğru göç etmeleri, akademik çalışmaların artması sonucunda araştırmacıların daha doğru ve objektif bilgi edinme imkânlarına kavuşması gibi bazı faktörlerin yardımıyla dinler ve inançlar arası diyalog II. Vatikan Konsili ile önce Roma Katolik kilisesinin⁽¹³⁾ sonra da Kandy Deklerasyonu (1967) ile de merkezi Geneva'da bulunan ve 1948 yılında Katolik olmayan kiliselerin bir araya gelmesiyle kurulan Dünya Kiliseler Konseyi'nin gündemine girdi.⁽¹⁴⁾

Şimdi bu iki resmî Hıristiyan kurumunun Müslümanlara yönelik diyalog faaliyetlerini kısaca gözden geçirmeye çalışalım. Şüphe yok ki II. Vatikan Konsili'nin Müslüman-

9. Bkz. Hans Küng, *The Church* (London: Search Press, 1978), ss. 313; Kurien Kunnumpuram, *Ways of Salvation: The Salvific Meaning of Non-Christian Religions According to the Second Vatican Council* (Poona: Pontifical Athenaeum, 1971); Francis A. Sullivan, *Salvation Outside the Church: Tracing the History of the Catholic Church Response* (New York: Paulist Press, 1992); J. Neuner & J. Dupuis, eds., *The Christian Faith in the Doctrinal Documents of the Catholic Church* (Baglore: Theological Publication in India, 1996).

10. Neuner & Dupuis, *The Christian Faith*, p. 16, 281, 300-301, 306, 383-384, 386; Sullivan, *Salvation Outside the Church*, 69, 82, 135-136.

11. Bkz. John Ottley Percy, ed., *Facing the Unfinished Task: Message Delivered at the Congress on World Mission* (Grand Rapid: Zondervan, 1961); Kenneth Cracknell, *Justice, Courtesy and Love; Theologians and Missionaries Encountering World Religions* (London: Epworth Press, 1995).

12. Bkz. Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1980), s. 110.

13. Bkz., Austin Flannery, ed., *Vatican Council II: The Conciliar and Post Conciliar Document* (Dublin: Dominican Publication, 1975), ss. 738-742.

14. Bkz. “Christians in Dialogue with Men of Other Faiths: The Kandy Report”, *Religion and Society* 14/2 (1967), ss. 64-69.

lara yönelik ifadeleri Katolik kilisesinin Müslümanlarla ilişkilerinde önemli bir başlangıç ve dönüm noktası olmuştur. Çünkü Katolik kilisesinin tarihinde ilk defa bu konsilde Kilise yetkilileri resmî olarak Hıristiyanların şu beş özellikten dolayı Müslümanlara saygı ve hürmet göstermesi gerektiğini vurgulamışlardır. *Bu özellikler Müslümanların Hıristiyanlar gibi Allah'a ibadet etmeleri, O'nun iradesine teslim olmaları, Hz. İsa'ya ve annesi Meryem'e saygı göstermeleri, ahlâkî değerlere önem vermeleri, ölümden sonra dirilmeye ve ahiret gününe inanmalarındır.*" Bu nokta da şu hususa işaret etmek istiyorum ki Kilise Babaları bu beş noktayı seçerken sadece Hıristiyan inancıyla ortak veya ilişkili olan noktaları esas alıp kelime-i tevhidin ikinci kısmı olan Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu ve hac ibadeti gibi Müslümanların Yahudi Hıristiyan geleneğinden bağımsız olarak bir dine sahip olduğunu ima eden diğer inanç ve uygulamaları göz ardı etmişlerdir. Hatta konsil metnini hazırlayan Kilise Babaları "İslâm" tabirini değil "Müslümanlar" tabirini kullanmaya özen göstermişlerdir. Bu önemli eksikliğine rağmen, kanaatimizce, Müslümanlar II. Vatikan Konsilini Müslüman-Hıristiyan ilişkileri tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak görmelidirler. Buna mukabil olarak Kilise yetkilileri de bu Konsilin ifade ettiği noktaları bir hedef değil başlangıç noktası olarak kabul ederek Müslümanlar hakkında daha olumlu ifadeler üretmeyi ihmal etmemelidirler. Konsili müteakip Kilise yetkilileri hızlı bir şekilde Müslümanlarla olan diyalog faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu uğurda Kilise bünyesinde özel diyalog bölümü kurularak bu kurum vasıtasıyla diyalog sürecinde görev alacak elemanlarını eğiterek Müslümanlarla diyaloga hazır hale getirmeye çalışılmıştır. Hatta bu konuda Hıristiyanlara yardımcı olmak gayesiyle bir de *"Hıristiyanlarla Müslümanlar Arasındaki Diyalog için Tavsiyeler"* başlıklı bir rehber çıkarmayı dahi ihmal etmemişlerdir.⁽¹⁵⁾ Bunlara ilaveten Hıristiyanlarla-Müslümanlar arasında diyalog toplantıları tertip edilerek karşılıklı anlayış ve saygı geliştirilmeye çalışılmıştır.⁽¹⁶⁾

VI. Paul ve II. John Paul

Yine Papalar, Paul VI ve John Paul II, çeşitli Müslüman ülkeleri ziyaret ederek ve Müslüman ülkelerden gelen delegeleri Vatikan'da kabul ederek Hıristiyan-Müslüman diyalogunu geliştirmeye çalışmışlardır. Fakat ne yazık ki bu uğurda yaptıkları konuşmalar da sadece II. Vatikan Konsilinin ifadelerini tekrarlayarak onların ötesine gidememişlerdir. Hatta son zamanlarda yayınlanan dökümanlardan papaların ve dolayısıyla da Katolik Kilisesinin diyalogdan geri adım atarak Konsil öncesine dönme arzusu içinde olduğu sonucu kolaylıkla çıkarılabilir.⁽¹⁷⁾ Mesela Papa II. John Paul *Ümit Eşiğini Geçerken (Crossing the Threshold of Hope 1994)* adlı eserinde Konsil öncesi döneme dönerek İs-

15. Maruice Borrmans, *Guidelines for Dialogue Between Christians and Muslims* (New York: Paulist Press, 1990).

16. Bkz. Mahmut Aydın, *Modern Western Christian Theological Understandings of Muslims since the Second Vatican Council*, Doktora tezi, (Birmingham: Birmingham Üniversitesi, 1998).

17. Bu dökümanlar *Dialogue and Mission* (1984), *Redemptoris Missio* (1990) ve *Dialogue and Proclamation* (1991). Bu dökümanlar ve Katolik Kilisesinin diğer resmi dökümanları için bakınız Francesco Gioia, ed., *Interreligious Dialogue: "The Official Teaching of the Catholic Church (1963-1995)*, (Boston: Pauline Books & Media, 1997).

lâm dinini Hıristiyanlığın Allah hakkındaki öğretisini kabul etmemekle suçlayıp Hıristiyanlığın İslâm'dan üstün olduğunu ifade ettiğine tanık olmaktadır.

İslâm'da Eski ve Yeni Ahit geleneğinin temelini oluşturan Allah'ın kendisini vahiy etmesi zenginliği bir kenara itilmiştir. O dünyanın dışında bir Yüce Tanrıdır. O sadece bir Kraldır. Emanuel (insanla beraber olan) değildir. İslâm insanları günahattan kurtaran bir din değildir. Onda İsa'nın çarmıha gerilmesi ve yeniden dirilmesi olayı için bir yer yoktur. İsa sadece bir peygamber olarak zikredilmekte onun günahlara kefarete olarak kendini Çarmıhta feda etmesi olayına değinilmemektedir." (18)

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi merkezi Geneva'da bulunan Dünya Kiliseler Birliği de II. Vatikan Konsilinin diyalog yolunda açtığı yoldan yürüyerek 1967 yılında yayınladığı *Kandy Deklarasyonu* ile Hıristiyan olmayan dinlerin mensuplarıyla diyalogu resmi bir politika olarak benimsemiş oldu. Bu durum metodolojik olarak *Dünya Kiliseler Birliğinin* Hıristiyan olmayan dinlerle ilgili teolojisinde önemli değişiklikleri gündeme getirmiştir. Zira bu deklarasyonla Hıristiyan olmayan dinlerin Allah'ın insanoğlu için olan amaçlarında ki yeri ilk defa teolojik bir konu olarak Katolik olmayan Hıristiyanların gündemine girmiştir.⁽¹⁹⁾ 1971 yılında kurulan "*Yaşayan İnançlar ve İdeolojilerin Mensuplarıyla Diyalog Ünitesi*"⁽²⁰⁾ vasıtasıyla Dünya Kiliseler Birliği yetkilileri Müslümanlarla olan diyalog faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu uğurda düzenledikleri diyalog toplantılarına özellikle dil problemlerinden dolayı çoğunlukla Batıda eğitim gören veya yaşayan Müslüman alimleri davet ederek onlarla Müslüman ve Hıristiyanların birbirlerini tanımaları ve dinin modern toplumlarında ki yeri konularında görüş alış-verişinde bulunmuşlardır.⁽²¹⁾ Bu diyalog faaliyetlerinden elde ettikleri tecrübeler ışığı altında "*Yaşayan İnançların Mensuplarıyla İlişkiler Ünitesi*"nin yetkilileri 1979 yılında "*Yaşayan İnançlar ve İdeolojilerle Diyalog Üzerine Tavsiyeler*" adlı bir rehber hazırlayarak Dünya Kiliseler Birliği yetkililerine onaylatmışlardır.⁽²²⁾ Bu tavsiyelerin resmi olarak onaylanıp yürürlüğe girmesiyle Katolik olmayan Hıristiyanların Müslümanlarla olan ilişkilerinde önemli teolojik değişiklik olmuştur. Zira bu döneme kadar ki diğer din mensuplarını geleneksel İsa merkezli kapsayıcı bir anlayış yerini, Tanrı-merkezli çoğulcu bir anlayışa bırakmaya başlamıştır.⁽²³⁾ Fakat esef vericidir ki Katolik Kilisesi gibi Dünya Kiliseler Birliği'nin yetkilileri de son zamanlarda bu çoğulcu anlayışından uzaklaşarak kapsayıcı hatta zaman zaman dışlayıcı bir yaklaşıma doğru kaymaya başlamıştır. Kanaatimce bu kayışın en önem-

18. Pope John Paul II, *Crossing the Threshold of Hope* (London: Jonathan Cape, 1994), ss. 92-93.

19. Bkz, Hendrik Pranger, *Dialogue in Discussion: The World Council of Churches and the Challenge of Religious Plurality Between 1967-1979* (Utrecht: İnteruniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica, 1994), ss. 60-64.

20. Bu diyalog ünitesi 1991 yılında feshedilerek Dünya Kiliseler Birliğinin Genel Sekreterliği içerisinde "Dinlerarası İlişkiler Ofisi" yer almıştır.

21. Bu durum Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde önemli bir problemi ortaya koymaktadır. O da diyalog toplantılarına Müslümanların problemlerini yakından görüp tanıyan değil de daha çok bir Batı dilini konuşabilen kişilerin katılmasıdır. Bu durum ise diyalog sürecinde dengesizliklere sebebiyet vermektedir. Atallah Siddiqui, "Christian-Muslim Dialogue: Problems and Challenges", *Encounters*, 2/2 (1996), ss. 123-136.

22. World Council of Churches, *Guidelines on Dialogue with People of Other Faiths and Ideologies* (Geneva: WCC, 1979).

23. Aydın, *Modern Western Christian Theological Understanding of Muslims*, ss. 173-176.

li nedeni İncil'i doğrudan yaymanın mümkün olmadığı yer ve durumlarda diyalogun yeni bir misyonerlik metodu olarak sunulması gerektiği kanaatinin Kilise yetkilileri arasında giderek yaygınlık kazanmasıdır. Nitekim resmi dökümanlar iyice incelendiğinde onların şu husus üzerinde önemle durdukları görülür. Dinlerarası diyalogun değeri onun ne derece İncil'in mesajını yaymada faydalı olduğuna bağlıdır.

Müslüman-Hıristiyan diyalogu konusunda Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliği tarafından yayınlanan dökümanların en önemli eksiği onların Müslümanların inanç sistemi olan İslâm'dan ziyade bizzat Müslümanlardan bahsetmesidir. Çünkü bu Hıristiyanların Müslümanlarla bir dini inancın taraftarları olarak değil de sadece bireysel olarak diyalog kurmaya çalışmaları demektir. Bu nedenden dolayı da bu resmi dökümanların hiçbir yerinde İslâm inancının en önemli unsurları olan Kur'an ve Hz. Muhammed'e teolojik bir yer verme olayına gidilmez. Bu eksiklikle alakalı olarak ne Katolik kilisesi ne de Dünya Kiliseler Birliği İslâm'ı bir kurtuluş vasıtası olarak görürler. Çünkü onlara göre İslâm'da bulunan hakikat ve kutsiyet İsa'nın şahsında vahiy edilen mükemmel Hıristiyan hakikatinin kısmî bir yansımasıdır.

Hıristiyanların bu resmî olarak tertip edilmiş diyalog çabalarına karşın Müslümanların bu çeşit faaliyetlerden uzak durmaya çalıştığına şahit olmaktayız. Zira Müslümanların Hıristiyanlar tarafından başlatılan diyalog çabalarını kuşku ve endişeyle karşılayarak bu oluşumu yeni bir misyonerlik atağı olarak görmüşlerdir. Bu konuda Müslümanları haklı çıkaracak nedenler olmasına rağmen biz bu çekimserliği daha çok Müslümanlar arasında Hıristiyanların diyalog çabalarını derinliğine inceleyen çalışmaların olmayışına bağlıyoruz.⁽²⁴⁾ Ayrıca bu konuda Müslümanların diğer bir güçlülüğü de diyalog faaliyetlerinde kendilerini temsil edecek resmî bir kurumun olmayışı zikredilebilir. Yukarıda izah ettiğimiz üzere diyalog çalışmalarına katılan Hıristiyanlar ya belirli resmî kurumların temsilcileri ya da Üniversiteler de çalışan İslâm konusunda uzman kişiler olduklarından temsil ettikleri otorite adına konuşabilme şansına sahiptirler. Buna karşın Müslüman katılımcılar ise herhangi bir resmî kurumun temsilcileri ve konunun da uzmanı olmadıklarından diyalog konusunda devamlı surette ihtiyatlı olmuşlar ve konuşmalarını mümkün olduğu kadar Kur'an ve sünnetten yaptıkları nakillerle sınırlı tutup onları çağın gerekleri ışığı altında felsefi ve sosyal gerekçelerle destekleyememişlerdir. Bu nedenden dolayı diyalog sürecinde Müslüman ve Hıristiyanların hiçbir zaman eşit konuma gelememiş ve diyalog faaliyetlerinin de Hıristiyanların belirlediği kurallar dahilinde yürütülmek zorunda kalmıştır.

Kanaatimizce diyalogun bu kısır döngüden kurtarılıp daha faydalı hale getirilmesi için Müslümanların şu hususları yerine getirmeleri gerekir.

1- Müslümanların Katolik kilisesinin Dinlerarası Diyalog Konsili veya Dünya Kiliseler Birliğinin Dinlerarası İlişkiler Ofisi gibi bütün Müslümanları temsil ederek onlar adına diyalog faaliyetlerini yürütecek resmi bir kurum kurmaları gerekir.

24. Daha fazla bilgi için bkz. Atallah Siddiqi, *Christian-Muslim Dialogue in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1997; Kate Zebiri, *Muslims and Christians Face to Face* (Oxford: Oneworld, 1997); Aydın, *Modern Western Christian Theological Understanding of Muslims*.

2- Bu resmî diyalog kurumu Hıristiyan inancı ve Müslüman-Hıristiyan ilişkileri konusunda araştırmalar yaptırarak muhatabın daha iyi tanınmasını sağlamalıdır.

3- Yine bu resmî kurumun yetkilileri Hıristiyanlık ve Müslüman- Hıristiyan diyalogunda uzman olan kişilere diyalog sürecinde Müslümanlara yardımcı olacak bir rehber (kılavuz) hazırlamalıdır.

4- Tıpkı bazı Hıristiyan teologların 1970'lerden beri yapmakta oldukları gibi Müslüman teologlar da dinî çoğulculuğu farklı din mensuplarının barışçıl bir şekilde bir arada yaşamaları için ilâhî olarak takdir edilmiş bir sistem olarak kabul ederek bir dinlerarası ilişkiler teolojisi geliştirmelidirler. Bunu yaparken de diyalog konusunda uzman olanlar ilgili Kur'an ayetlerini çok inançlı (multi-faith) bir çevre ve şartlar ışığı altında onlardaki yeni nüans ve manaları keşfederek yeniden okumalıdır.

Bu hususların Müslümanlar tarafından yerine getirilmesi, kanaatimizce, Hıristiyanların Müslümanlar hakkında daha olumlu dökümanlar üretmeye sevk edecek ve böylece de Müslüman-Hıristiyan diyalogunun gelişmesine katkı sağlayacaktır. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere, diyalog sürecinde Müslümanları temsil edecek bir resmi kurumun ve onlara rehberlik edecek resmî bir kılavuzlarının olmaması Hıristiyanları Müslümanlar ve Müslüman-Hıristiyan diyalogu hakkında ürettikleri dokümanların erişilemez olduğu kanaatine sevk etmiştir. Nitekim, Katolik kilisesi yetkilileri her fırsatta II. Vatikan Konsilinde resmen kabul edip yayınlanan "*Kilisenin Hıristiyan Olmayan Dinlerle İlişkisi Deklerasyonunun*" eşsiz bir doküman olduğunu ileri sürüp adeta Müslümanlara böyle bir doküman üretmemeye konusunda meydan okumaya çalışmışlardır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen hiç şüphe yok ki 30-35 yıldır sürdürülen diyalog faaliyetleri Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında olumlu bir atmosfer yaratarak bu iki din mensuplarının birbirleri hakkındaki kötü ve tahrip edilmiş imajlarını bir nebze ortadan kalkmasına vesile olmuştur. Diyalog çalışmaları sayesinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar dinlerinin reddettiği hususlarla entelektüel, sosyal ve politik alanlarda mücadele etmeyi kendilerine şiar edinmeye başlamışlardır. Yine Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında cereyan eden organize diyalog faaliyetleri sonucunda Müslüman ve Hıristiyan entelektüeller ve eğitim görmüş insanlar ortak bir arkadaşlık ve dostluk duygusu içerisinde bir araya gelerek dünya barışı ve dostluğu için çalışmalar yapmaya başlamışlardır.⁽²⁵⁾

Buraya kadar gördüğümüz üzere hangi sebebe binaen olursa olsun, 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Müslüman-Hıristiyan ilişkileri yeni bir ivme kazanarak polemikten diyaloga geçilmiştir. Katolik diyalog aktivist Leonard Swidler'in de haklı olarak ifade ettiği gibi günümüz şartlarını dikkate aldığımızda genel olarak dinlerarası diyaloga özel olarak da Müslüman-Hıristiyan diyaloguna karşı çıkmak inanan insanlar için hoş olmayan bir durum telakki edilebilir.⁽²⁶⁾ Zira Hans Küng'ün de doğru olarak ifade ettiği gibi dünya barışı dinlerarası barışa bağlıdır ve dinlerarası barış da ancak diyalog sayesinde mümkün olur.

25. Hans Küng, ed., *Yes to a Global Ethic: Voices from Religion and Politics* (London: SCM Press, 1996).

26. Leonard Swidler, "What is Dialogue" *Attitudes of Religions and Ideologies Toward the Outsider; The Other*, L. Swidler & P. Mojzes, eds., (Lewiston: The Edwin Mellen Press, 1991), ss. 25-45.

Bu önemli özelliğinde dolayı hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar samimi olarak kendi kendilerine 21. yüzyıla girerken birbirleri arasındaki diyalogun neyi amaçladığını sormalıdırlar ve bu amaca uygun olarak da onu geliştirmeye çalışmalıdırlar.

Bu soruyu cevaplarken çok dikkatli olmalıyız. Çünkü diyalogun kendisi bizzat yeni bir olgudur ve samimi olarak ifade etmeliyiz ki onun bizi nereye götüreceğini henüz bilemiyoruz. Dinlerin hali-hazırda ortak olan noktalarından esinlenen bazıları diyalogun bizi sonunda bütün farklılıkların bir kenara bırakıldığı tek bir inanca götüreceğine inanmaktadırlar. Kanaatimizce diyalogun kendisinde böyle bir arzu yoktur ve olsa bile gerçekleşmesi son derece güç ve tehlikeli bir olgudur. Dinler arasında gerek inanç gerekse ahlâkî konularda ortak noktalar olabilir. Ortak görünen bu noktalar dikkatlice ve derinliğine gözden geçirildiğinde onların dikkate değer farklılıkları gizledikleri görülür. Mesele, Allah'a iman ve ibadet pek çok dinde özellikle de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da ortak olan bir unsurdur. Fakat her dinin bu inancı ifade eden tabir ve ifadeleri dikkatlice gözden geçirildiğinde onların gerçekten aynı Allah'a inanıp ibadet ettikleri hususu tekrar gözden geçirilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkar.⁽²⁷⁾ Diğer taraftan dinlerde ortak olan veya ortak gibi görünen unsurlar olduğu gibi pek çok farklılıklar da vardır. Bu nedenle Müslüman-Hıristiyan diyalogu sürecinde her iki dinin hem ortak noktaları hem de farklılıkları ortaya konmalıdır. Aksi takdirde diyaloga gerek kalmaz. Yine diyalog açıklığı, konuşmanın yanında muhatapı da dinlemeye, öğretmek kadar muhataptan öğrenmeye hazır olmayı da amaçlamalıdır.⁽²⁸⁾ Şüphesiz ki bu tarz hedefleri olan diyalog aynı zamanda onu benimseyenler için bir risk olmaktadır. Çünkü bu süreçte kişi sadece muhatabına hem bir şeyler öğretmekle kalmayacak ondan da bir şeyler öğrenerek değişmeye ve hatta mevcut geleneksel inançlarını sorgulamaya başlayacaktır. Bu tehlikeye rağmen kanaatimizce hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar birbirleriyle diyaloga girme konusunda tereddüt etmemelidirler. Tunus'lu Müslüman alim Muhammed Talbi'nin de ifade ettiği gibi

Dinlerarası diyalog farklı melodileri olan bir şarkı gibidir. Şayet iyi orkestra edilirse güzel bir senfoni ve onu oluşturan bütün farklılıkların bir dansı olabilir. Kur'an şu darb-ı meselle bize iyi bir sözün nasıl verimli olabileceğini gösterir. *"Güzel bir söz iyi bir ağaca benzer. Onun kökleri sağlam, dalları göğe uzanır; ve mevsimi geldiğinde bolca meyveler üretir."* Böylece Allah insanlara düşünsünler diye meseller bahşeder.⁽²⁹⁾

Buraya kadar gördüğümüz üzere her ne kadar Müslüman-Hıristiyan diyalogunun son 30-35 yıldır pratikte büyük bir gelişme gösterdiğinden, Müslüman ve Hıristiyanların birbirleri hakkında daha olumlu bir imaj ve düşüncelere sahip olduklarından söz edebilirsek

27. Dini Çoğulculuğun babası olarak kabul edilen ünlü İngiliz Din Felsefecisi John Hick, "Aynı Allah'a mı İbadet Ediyoruz?" adlı makalesinde her ne kadar kullandıkları tabirler farklı da olsalar Yahudi,, Hıristiyan ve Müslümanların aynı Yüce Varlığa ibadet ettiklerini ileri sürmektedir. Bkz. John Hick; "Do We All Worship The Same God", L. Swidler, ed., *Theoria & Praxis: How Jews, Christians, and Muslims Can Together Move From Theory to Practice* (Leuven: Peeters, 1998), ss. 42-59.

28. John Macquarrie, "Dialogue among the World Religions", *The Expository Times*, 108/6 (1997), ss. 167-172.

29. Charles Kimball, *Striving Together: A Way Forward in Christian-Muslim Relations* (Maryknoll: Orbis Books, 1991), s. 1.

de bu iki dinin birbirleri haklarındaki teolojilerinde gözle görülür bir değişiklik olmadığına şahit olmaktayız. Bu durum, kanaatimizce, diyalogu bir kısır döngü içerisine sokarak verimsizleştirmektedir. Zira teolojik konulara yer vermeyen bir diyalog tarafların deyim yerinde ise sadece çay ve kahve içtikleri bir sohbetten öteye geçmez. Bu nedenden dolayı diyalog sürecinde Allah'ın algılanması, vahyin tabiatı, peygamberlik anlayışı, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in statüleri, insanoğlunun toplumdaki sorumluluğu gibi teolojik konulara da mutlaka yer verilmelidir. Hatta ve hatta daha verimli ve faydalı bir diyalog için pratikteki gelişmelere paralel olarak, her iki dinin birbirleri haklarındaki teolojileri de yeniden gözden geçirilerek farklı din mensuplarını oldukları gibi kapsayıcı hale getirilmesi gerekir. Bunun için de hem Müslüman hem de Hıristiyan diyalog taraftarları şu sorular üzerinde dikkatlice düşünmeli ve onların gereklerini yerine getirmeye çalışmalıdırlar.

1- *Diyalog sürecinde Müslüman ve Hıristiyanlar kendi şahıslarına münhasır inançları nasıl anlayıp yorumlayacaklardır?*

2- *Allah'ın varlığını ve merhametini sadece kendi inançlarında gören geleneksel dışlayıcı Müslüman ve Hıristiyan teolojileri nasıl Allah'ın varlığı ve merhametinin bütün yaratıkları ihata ettiği şeklinde kapsayıcı hale getirilebilir.*

3- *Hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar Kutsal Kitaplarında ve geleneklerinde bulunan kendi inançlarının bir ve tek olduğu şeklindeki birbirlerini dışlayıcı ifadeleri diyalogun sunduğu şartların ışığı altında nasıl yeniden gözden geçirip anlamalıdırlar?*

4- *Müslümanlar Hıristiyanlığı İslâm öncesi bir din olarak, Hıristiyanlar da İslâm'ı Hıristiyanlık sonrası bir din olarak nasıl anlamalıdırlar? Yani teolojik olarak Hıristiyanlığın Müslümanlar İslâm'ın da Hıristiyanlar nezdinde yeri nedir?*

5- *Diyalog sürecinde Hıristiyanlar misyonerliği, Müslümanlar da daveti nasıl anlamalı ve sınırlarını nasıl tespit etmelidirler.*

Kısaca bütün bu hususları dikkate alarak gerçek ve verimli bir diyalog için hem Müslümanların hem de Hıristiyanların kendilerine münhasır inançlarını birbirlerine empoze etmekten veya birbirlerini kendi inançlarına döndürmeye çalışmaktan vazgeçmeleri gerekir. Bunun yerine inançlarını birbirleriyle paylaşmayı benimsemelidirler. Bu ise diyalog sürecinde dini inanç ve uygulamalarımızı başkalarıyla paylaşmaya hazır olduğumuz gibi onların da dini inanç ve uygulamalarını paylaşmaya hazır olmamız demektir. Böyle yaparak birbirimiz hakkındaki sınırlı idraklerimizi düzeltmiş olacağız ve sonunda da kendi dini geleneğimizin tek başına bize sunacağından daha çok Yüce Varlık hakkında daha doğru bir bilgi ve tecrübe edinmiş olacağız. Bunun için de diyalog sürecinde inançlarımızın birbirlerinden üstün olduğuna dair dogmatik iddialar yapmak yerine, onların niteliklerini uygulamada göstermeye çalışmalıyız.

Bütün buraya kadar söylediğimiz hususları dikkate alarak eğer Müslüman-Hıristiyan diyalogu için bir gelecek görüyorsak o zaman diyalog sadece kendimizin dışındaki kimselere saygı göstermek için sebepler bulmak için değil aynı zamanda o kişileri bizim onları görmek istediğimiz gibi değil oldukları gibi tanıyıp takdir etmeğe çalışmak içinde kullanılmalıdır. Bu gerçek bir diyalog için yapmamız gereken şeyin muhatabımızı onun

kendisini anladığı şekilde anlamamız ve dünyayı onun bakış açısından görüp tecrübe edebilmek için onun fikir ufkunu ve bakış açısını kazanmaya çalışmamız demektir. Mesela, şayet Hıristiyanlar Müslümanların inancını, Müslümanlar da Hıristiyanların inancını anlamak istiyorlarsa bunu sadece kendi teolojilerinden hareketle değil de mümkün olduğu kadar dünyaya muhataplarının gözüyle bakmayı da öğrenmeleri gerekir.

Konuşmamı şu temenni ile bitirmek istiyorum. Ümit ediyorum ki, Müslümanlar ve Hıristiyanlar birbirleri ile diyaloga girmede ki ortak menfaatlerini görüp ve onları ilerletmek için birbirlerine yardımcı olurlar. Yine ümit ediyorum ki bu toplantı az veya çok Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki karşılıklı anlayış ve saygının artmasına vesile olur.